

**İmam-ı Azam ve Eseri, Muhammed Hamidullah,
çev. Kemal Kuşçu, Sadeleşitiren: Saadettin Acar, İstanbul: Beyan Yayın-
ları, 2004, 92 s.**

Ömer Faruk AKPINAR*

Türkiye’de daha çok *İslâm Peygamberi* nâm kitabı ile tanınan, son asrın yetiştirdiği mümtâz ilim adamlarından Muhammed Hamidullah’ın, Ebû Hanîfe’nin İslâm hukuk tarihindeki konumunu muhtasar bir şekilde ele aldığı *İmam-ı A’zam ve Eseri* adıyla yayınlanan kitabı, bu yazının konusunu teşkil etmektedir. Günümüz dünyasında kayda değer Müslüman nüfusunun, ona nispet edilen mezhebi takip etmesi göz önünde bulundurulduğunda, Ebû Hanîfe’nin İslâm hukukunun gelişmesi ve sistemleşmesindeki gayretlerinin önem arz etmesi daha iyi anlaşılacaktır. Hanefi mezhebinin yaygın olduğu bir coğrafyada doğup yetişen ve bildiği birçok yabancı dil sayesinde batı dünyasında yazılanları dikkatle takip eden, aynı zamanda bir hukukçu olan Hamidullah’ın bu küçük eseri, İslâm hukukunun Hz. Peygamber’den sonraki dönemdeki gelişimini ele almakta, Hz. Peygamber’in ashâbından ve onların ilk takipçilerinden öğrenilen fıkhnın ilk asırlarda yazıya geçirildiğini vurgulamaktadır. Müellif, “ilk kişisel ve özel çaba olan İslâm hukuk kurallarının toplanıp kanunlaştırılması meselesi” (s. 18) diyerek tavsif ettiği “Ebû Hanîfe’nin çalışmaları” özelinde İslâm Hukuku’nun orijinalliğini ortaya koymaktadır. Kitap, bu anlamda bir boşluğu doldurur mahiyettedir. Bu önemine rağmen, oldukça erken bir dönemde Türkçeye kazandırılan esere dair herhangi bir değerlendirmeye yazısının yazılmaması ilginçtir. Hatta Hamidullah’ın *İslâm Peygamberi* adlı eseri dışında Türkçeye çevrilen hiçbir çalışmasının tanıtımı bulunmamaktadır.¹ Bunda bu eserlerin, müellifin meşhur eseri olan *İslâm Peygamberi*’nin -tabiri caizse- gölgesinde kalmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Eserin aslı ilk olarak 1942 yılında Haydarabad’da *İmâm Ebû Hanîfe kî Tedvîn-i Kânûn-i İslâmî* adıyla Urduca olarak yayınlanmış; 1955’te müellif İstanbul’da iken çalışmasının İngilizce özetini neşretmiş;² 1963 yılında da Kemal Kuşçu tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Daha sonra

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
(ofakpinar@sakarya.edu.tr)

1 Bu tespit, tarafımızca hazırlanan *Kitap Tanıtımları Fihristi*’ne göre olup 2015 yılından sonra yayınlanan dergileri kapsamamaktadır.

2 *Zeki Velidi Togan’a Armağan* (İstanbul, 1955; Ankara, 2010) adlı kitap içerisinde İngilizce yayınlanmıştır (“Codification of Muslim Law by Abuhanifa”).

bazı ilavelerle 1952 ve 1965 yıllarında Haydarâbâd'da, 1983'te Karaçi'de yeniden neşredilmiştir. Tanıtımı yapılacak eser, Kuşçu tercümesinin Sadettin Acar tarafından sadeleştirilmiş halidir. Acar, eserin İngilizce özetinin Kuşçu tarafından yapılan tercümesi (s. 59-74) ile *İslâm Medeniyeti Dergisi*'nin İmam Muhammed Şeybani Özel Sayısı (Mayıs-Haziran 1969) içinde Fransızca olarak yayınlanan "Le 1200'e Anniversaire de La Mort De l'imam Muhammed ach-Chaibâni, Contemporain de Charlemagne" başlıklı makalesinin Mehmet Yazgan tarafından "Ölümünün 1200. Yıldönümünde Şarلمان'ın Çağdaşı İmam Muhammed eş-Şeybânî"³ başlığı ile Türkçeye çevirisini de (s. 77-92) bu kitaba ilave etmiştir. Bu haliyle bile eser, müellifin Türkçeye kazandırılan kitapları arasında hacmi en küçük olanıdır.

Müellifin, Ebû Hanîfe'yi, İmam-ı A'zam kabul edilmeye götüren arka planı, İslâm hukukunun başlangıcından, hatta İslâm'dan önce var olan hukuk düzenlerinden başlayarak ele alması önemlidir. Ümmî ve yabancı dil bilgisi olmayan Hz. Peygamber'in, uluslararası bir tâcir olması sebebiyle Filistin'deki kanun ve ticaret kurallarına dikkat etmiş olabileceğini, gönderdiği mektubun samimi üslûbundan hareketle O'nun Habeşistan'a da bir yolculuk gerçekleştirdiğini; yapmış olduğu seyahatlerin, O'nun vahye dayalı olmaksızın vaz' ettiği kanunlar üzerinde etkisinin olacağını söylemesi bu konuda dikkat çekici tespitlerdir (s. 13). Ayrıca yazar, hüküm istinbatında, icihadın temel delili olan Muâz hadisi ile "devrim niteliğinde bir örnek" diyerek temas ettiği Hz. Peygamber'in, hurma aşılama meselesinde, dünya işlerini ahabının daha iyi bileceğini söylemesinin, İslâm hukukunun gelişmesi ve güncellenmesine mesned teşkil ettiğini belirtmiştir. Kanunî hükümlere ait mecmuaların, resmi gayretle değil de bireysel çabalarla telif edilmesi sayesinde parlak neticeler elde edildiğini de eklemiştir (s. 16-17).

Önce hadis mecmualarının toplandığı, sonra fıkıh kitaplarının kaleme alındığı şeklindeki yaygın düşüncenin aksine, Muhammed Hamidullah, fıkıh kitaplarının önce yazıldığı, bunlara tepki olarak hukukla ilgili hadislerin bir araya getirildiğini söyler (s. 26). O, fıkıhın sistemli bir şekilde yazılmasında Ebû Hanîfe'nin çabalarının ilk olmadığını belirtmiş (s. 27), Hz. Peygamber döneminde gerek ibâdât, gerek muâmelât, gerekse ukûbât konularında bazı hükümlerin yazıya geçirildiğini ve sahâbe döneminde bunun devam ettiğini belirtmiştir (s. 25). Hamidullah'ın zikrettiği fıkıhın önce yazıldığı iddiası tartışmaya açıktır. Çünkü hadis yazımının tarihi de Hz. Peygamber dönemine dayanmakta, sonraki süreçte sahâbeden pek çok kimsenin hadis cüzünden bahsedilmektedir. Hadis tedvîninin Ömer b. Abdülaziz döneminde devlet teşviki

3 Bu makale daha önce Yusuf Ziya Kavakçı tarafından "Ölümünün 1200'ncü Yıldönümünde Şarلمان'ın Muasırı İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî" başlığıyla *İslâm Medeniyeti Dergisi*'nin aynı sayısında tercüme edilmiştir (*İslâm Medeniyeti* 2, sy. 20 (1969): 5-10).

aldığı düşünülüşünde bundan önce de sivil tedvîn faaliyetlerinden bahsetmek mümkün olacaktır. Bununla beraber fıkıhın önce yazıldığı iddiası, farklı çalışmalarda da dile getirilmiş; Sami Önler, sünen edebiyatının gelişimini ele aldığı makalesinde bu konu üzerinde durmuş, nihayetinde, Ebû Hanîfe'nin de hocalarından olan, 112/730 yılında vefat eden ve ilk sünen kitabı kendisine nispet edilen Mekhûl'un zamanında, fıkıhın tasnif edilip kitap haline geldiğini söylemenin zorluğuna işaret etmiştir.⁴ Mamafih fıkıhın, hadislerin konularına göre tasnifinde etkili olduğunu söylemek de mümkündür.

Hamidullah, fıkıh mezheplerinin özellikle üç sahâbînin kurduğu okulların geleneklerini taşıdığını, Hz. Peygamber'in "Kim Kur'an öğrenmek isterse İbn Mes'ud'dan öğrensin" iltifatına nail olan İbn Mes'ud'un Kûfe, İbn Ömer'in Hicaz, Hz. Ali'nin de önce Hicaz, ardından Kûfe okullarının nüvelerini oluşturduklarını belirtir. Hicaz ekolünde ilmin, İbn Ömer'in talebelerinden özellikle Nâfi' kanalıyla İmâm Mâlik'e intikal ettiğini; İmâm Şâfiî'nin, Mâlik'in talebesi, Ahmed b. Hanbel'in de Şâfiî'nin talebesi olduğunu belirten müellif, Kûfe okulu üzerinde tafsilatlı bilgi vermiştir. Öyle ki Kûfe'nin tarihi hakkında zikredilenler, kitaba eklenen makalelerde tekrar edilmiştir (Bkz. 12-15, 78-81, 107-109. paragraflar⁵).

İslâm'dan önce Yemen'den göç eden kabilelerin yurt edindiği Hîre şehri yakınlarına Hz. Ömer tarafından kurulan Kûfe'ye, Yemenlilerin çoğunlukta olduğu kabileler yerleştirilmişti. Önce Yahudilerin, sonra İran krallarının ve Hıristiyan Habeşlilerin hüküm sürdüğü, kitâbî kültürün hâkim olduğu Yemen, medeniyet ve kültür bakımından büyük hareketlerin birleşme noktası olmuş, Hz. Peygamber'in gönderdiği davetçilerle İslâm diyarı haline gelmişti. Böylesi bir kültürden gelen Yemenlilerin yaşadığı Kûfe'ye, ilk Müslümanlardan olan İbn Mes'ud muallim olarak tayin edilmiş, daha sonra Hz. Ali de buraya yerleşmişti. Kûfeliler, özellikle İbn Mes'ud'un eğitiminde yetişmişlerdir. Onun öğrencilerinden Yemen asıllı Alkame ve Esved en-Nehâî sivrilmiş, Alkame'den sonra İbrâhîm en-Nehâî fıkıh dersini devam ettirmiş, ondan sonra ise İran asıllı Hammâd b. Ebî Süleymân halkayı sürdürmüştür. Ebû Hanîfe, onun talebesi ve yerine geçecek vekili olmuştur. O, bununla da yetinmeyip, Hicaz'a sık sık seyahatler yapmış, Medine'nin yedi fakihî ve ehl-i beyt imamlarından İmâm Zeyd, Muhammed Bâkır ve Ca'fer-i Sâdık gibi bilginlerden ilim almış, İmâm Mâlik ile müzakerelerde bulunmuştur. Bu noktada müellifin, farklı mezheplerin öncülerinin bağınazlıktan uzak olup, karşılıklı olarak birbirlerinden istifade ettiklerine dikkat çekmesi önemli bir husustur. Hatta o,

4 Bkz. Sami Önler, "Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dimeşkî'nin Sünen'i," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, sy. 27 (2013): 236.

5 Eserin orijinalinde paragraflar numaralı olmayıp, numaralar Türkçe çeviriyi sadeleştiren tarafından eklenmiştir.

Hanefî fıkında kurucu imam Ebû Hanîfe'nin görüşlerine dayanılarak amel edilen hususların ancak yüzde 15 civarında olduğunu söylemiştir (s. 24).

Ebû Hanîfe'nin hayatını kısaca ele alan yazar, onun ilk başlarda ticaret ile meşgul olduğu, ilme yöneldikten sonra önceleri kelâma ilgi duyduğu, daha sonraları fıkha yöneldiği, maddi durumu iyi olduğu için ilme daha çok yoğunlaşabildiğini belirtir ve hayatından bazı kesitlere yer verir. Bunlar arasında, hocası Hammâd vefat ettiğinde onun yerini almasını isteyen dostlarına, yıl boyunca en az on kişinin dersini takip etmesi şartını koşması, eğitimde süreklilik ve müzakere ortamının oluşturularak farklı bakış açılarıyla ilmin gelişmesini hedeflemesi önemlidir. Ayrıca onun, eğitim çalışmalarını canlı tutabilmek için kendi servetinden burs, yardım ve hediyeler dağıtması, güzel bir örnek teşkil etmektedir (s. 32). Onun sistematik bir şekilde devam eden dersleri, birtakım kimselerin hasedine yol açsa da, pek çok bilgin tarafından büyük teveccüh kazanmıştır. Kendisini sınamak, tenkit etmek veya rezil etmek gayeleriyle sorulan sorulara, ilmiyle cevap vermesine dair birkaç misale yer veren Hamidullah'ın, onun ilmiyle amel etme hususundaki hassasiyetine ve ibadete düşkünlüğüne de temas etmesi, verilmek istenen mesaj bakımından isabetli olmuştur.

İslâm hukukunun düzenlenmesinin lüzumunu ve bunun tek kişi tarafından yapılamayacağını gören Ebû Hanîfe, bin talebesi arasından farklı ilim dallarında uzman olan 40 kişiden oluşan bir "akademi" oluşturmuş, bunlardan fıkıh meselelerini kendisinden yazan 10 kadarı (hâssu'l-hâs) ona daha yakın olmuştur (s. 43, 68-69, 72). "Allah, ilmi birdenbire kaldırmaz, âlimlerin ölümü ile yavaş yavaş kaldırır; ta ki cahiller baş olup da cehaletle hüküm verirler." hadisinin etkisi yanında, belli bir düzeni olmadığından hâkimlerin kararları ile "resmi sıfatı olmayan hukukçuların" fetvalarında görüş ayrılığı ve çelişkilerin fazlalaşması, Ebû Hanîfe'yi fıkıh meselelerini düzenleme işine sevk etmiş, onun, ders halkasında müzakere edilen ve sonuçlanan meseleleri Ebû Yûsuf'a yazdırdığı söylenmiştir (s. 41). Hamidullah, onun, devletler hukukuna dair alanında ilk olan *Kitâbü's-siyer'i* telif ettiğini, Evzâî'nin buna reddiye yazdığını, Ebû Hanîfe'nin talebelerinin de Evzâî'ye reddiye yazdıklarını nakleder (s. 43, 71). Ayrıca Ebû Hanîfe'nin oluşturduğu ve belli bir düzeye ulaşmamış öğrencilerle halktan kimselerin girmesine müsaade edilmediği bu akademiye, yarım milyon kadar hukukî meselenin karara bağlandığı bilgisine yer verir (s. 42, 72).

Ebû Hanîfe'nin kurduğu sistemden bu şekilde bahsettikten sonra Hamidullah, farklı din ve mezhep mensuplarıyla bir arada yaşayan Ebû Hanîfe'nin fıkıh birikimi ve bu birikimin yazımında dış faktörlerin ne derece etkili olduğu üzerinde durur. Batıların bu konudaki "İslâm hukuku, Roma hukukunun Arapçalaşmış şeklidir" iddiasını dile getirir ve bu yöndeki iddialara uzun cevaplar serd eder. İslâm hukuku üzerine Roma hukukunun etkisinin olması

veya olmamasının onun değerini azaltıp artırmayacağını söyleyen yazar, Kur'an ve sünnetin haram kıldığı yasakları, herhangi bir dış faktörün helal hale getiremediğine veya yeni haramlar vaz' etmediğine dikkat çeker. Bununla birlikte İslâm hukukunun, başta cahiliye örf ve adetleri olmak üzere Yahudi kanunları ve ticaret yapılan komşu ülkelerin kanunlarıyla etkileşim içinde olması kaçınılmazdır. Ancak fethedilen veya temas halinde olunan topraklarda sadece Roma hukuku uygulanmıyordu. Üstelik Roma hukuku tercüme edilmiş değildi. İslâm hukuku, muhteva açısından Roma hukukundan oldukça farklı önceliklere sahipti. İslâm literatüründe hukuk alanında başka dillerden Arapçalaşmış bir terim bulunmuyordu. Roma hukuku da diğer toplumlarla olan ilişkiler sayesinde güncellenmekteydi. Kısaca temas edilen farklı faktörlerin etkisiyle bir asırlık İslâm hukuku, bin yıllık bir maziye sahip Roma hukuku ile boy ölçüşebilecek seviyeye yükselmiştir. Hatta Roma hukukunun zirvesini teşkil eden Justinyen'in eserleri, ilk fıkıh eserleri olan Mâlik'in *Muvatta'* ve Şeybanî'nin kitaplarından hacim ve çeşitlilik bakımından çok ileride değildirlere. Üstelik Justinyen'in kanunları Latince olup, Müslümanların iletişim kurdukları Roma vatandaşlarının çok azı bu dili konuşuyordu. İlk fıkıh mezhepleri Romalılara ait olmayan bölgelerde -Hicaz ve Irak'ta- doğmuş ve olgunlaşmıştır. İlk fıkıh kitaplarının veya düzenlemelerinin Roma hukukuna benzeyip benzemedikleri konusunda özel araştırma yaptığını belirten (s. 50) Hamidullah, hakkında müstakil bir makale⁶ de yayınladığı bu konudaki cevaplarını 12 maddede özetlemeye çalışmış, nihayetinde Roma hukukunun İslâm hukuku üzerindeki tesirinin en fazla yüzde bir oranında olduğunu söylemiştir (s. 55-58). Onun saydığı hususlardan tek ilginç olanı, fıkıha merakın, ancak Irak ve İran çevresinde kurulan Abbasîler döneminde başladığını ifade etmesidir (s. 54). Oysa kitabının baş tarafında Medine'nin yedi fakihinin listesine yer vermiş ve hadis kitaplarından önce fıkıh eserlerinin yazıldığını ileri sürmüştü. Onun için bu ifadesiyle, fıkıhın düzenli şekilde yazıya geçirilmesi işini kastetmiş olduğu düşünülmelidir. Çünkü bir başka yerde, İbn Abbâs hayatta iken bazılarının Hz. Ali'nin fetvalarını toplama teşebbüslerinden ve Zeyd b. Ali'ye nispet edilen *Mecmû'* adlı hukuk eserlerinden bahsetmiştir (s. 65).

Hamidullâh, diğer makalesinde, büyük kralların dönemleri ile ilgili hukûkî konulara özel ilgi gösterdiklerini belirttiği Batılılara, Kral Şarlman'ın çağdaşı olan ve Ebû Hanîfe okulunun öğrencilerinden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den kısaca bahsetmektedir. Ebû Hanîfe, Evzâî, Mâlik, Ebû Yûsuf ve İbn Uyeyne'den ilim alan, Şâfiî ve Esed b. Furât'a da hocalık yapan Şeybânî, Hârûn er-Reşîd tarafından baş kadı olarak atanmış, 189 yılında 55

6 Bu makale Nafiz Danişman tarafından "Roma Kanunu İle İslâm Kanunu Arasındaki Münasebetler" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4 (1955): 75-78).

yaşlarında vefat etmiştir. “Bilimsel değeri yüksek eserler” kaleme alan (s. 83) Şeybânî'nin özellikle *el-Asl* ve *es-Siyeru'l-kebîr* adlı eserleri önemlidir. Hamidullah, ele aldığı konuların genişliği ve çalışmalarının, orjinalliği ile Jüstinyen hukukundan kat kat üstün olması yönüyle onu, “dünyanın en büyük hukukçularından biri” olarak tanımlamıştır (s. 90).

Hülâsa, aynı konulara vurgu yapan bir risâle ve iki makaleden müteşekkil bu küçük eser, bütün haliyle düşünüldüğünde uzun tekrarları ve kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle tenkit edilebilirse de İslâm hukukuna büyük hizmetlerde bulunmuş Ebû Hanîfe'yi ve onun hukuk “akademi”sini tanıtmaya bakımından önemlidir. Müellifin, kullanıldığı kaynakların yarısının yazma olması ve çalışmalarının, batılı araştırmacılar tarafından takip edildiği göz önünde bulundurulduğunda, eserin değeri daha iyi anlaşılacaktır. Belki kütüphane imkânının yeterli olmaması, müellifin sonraki dönem kaynaklarını, özellikle de menâkıb literatürünü kullanmasına neden olmuştur. Öyle ki eserdeki bilgilerin çoğu Saymerî (ö. 436), el-Muvaffak el-Hârizmî (ö.568) ve İbnü'l-Bezzâz el-Kerderî'nin (ö.827) *Menakıb* adlı eserlerinden alınmıştır. Birçok dili bilmesi ile tanınan müellifin Arapça ve Urduca yanında İngilizce, Fransızca ve İtalyanca eserlerden de istifade etmesi ise artı bir değerdir.

Eser hakkında şu olumsuzluklara da dikkat çekmek yerinde olacaktır: Mütercim, aynı kitabın özetini de çevirmesi ve derleyenini bunu fark etmemesi tekrarlara yol açmıştır. Eserin kaynakça kısmının tercüme edilmemesi bir eksikliklerdir. Eserin tercümesinde dipnotlar sayfa altında iken, makalelerde parantez içinde verilmiştir. İngilizce özetin tercümesi olan kısımda kullanılan bazı eserler, kaynakçada yer almamaktadır (Mesela s. 69'daki *Cevahir* adlı eser). Son makalede ise dipnotlara metin içinde işaret edilmemiş, kullanılan eserler sadece kaynakçada zikredilmiştir. Eserde yer alan bazı şahıs ve kitap isimlerinin okunmasında hatalar bulunmaktadır. Mesela pek çok yerde kullanılan *Menâkıb* adlı eserin müellifi, “Saymerî” olarak yazılması gerekirken “Saymurî” şeklinde yazılmıştır. Keza “Fethu'l-muğîs” adlı eser “Fütüh-el Muğîs” şeklinde (s. 21); “muâhât” kelimesi “muvahat” şeklinde (s. 20); “Hibbân” ismi “Habban” şeklinde (s. 41. özet kısmın tercümesinde doğru yazılmış); “Ma'n ibn Abdülaziz” ismi “Mu'an ibn-i Abdurrahman” şeklinde (s. 41); “er-Reddu alâ Siyeri'l-Evzâî” adlı eser “Erredü Ala Siyeril Evzâî” şeklinde (s. 43); “Alî ibn Müshir” ismi “Ali Mis'ar” şeklinde (s. 43); “Ukûdü'l-cümân” adlı eser “Hukud'ül-Cuman” şeklinde (s. 46); “Hârice ibn Mus'ab” ismi “Harîğa ibn Mus'ab” şeklinde (s. 69); “Vekî” ismi “Vakî” şeklinde (s. 69); “Teyşîru'l-mesîr” adlı eser “Taysîru'l-masîr” şeklinde (s. 88) yazılmıştır. “Ehli hadîs” kelimesinin “hadis grubu” diye tercümesi de şık görünmemektedir (s. 43). İslâm tarihi çalışmalarında sıkça görülen hatalardan olan “sahâbeler” kelimesinin yazımı, bu eserde de görülür (s. 24). Abdullah b. Mübârek'in isminin başına “Hz.” İfadesinin konulması (s. 44) ve h.189 vefat tarihli İmam

Muhammed'in vefat tarihinin "h.1389" şeklinde yazılması ise sehiv eseri olmalıdır (s. 90).

Eserin orijinal dilini bilmediğimiz için tercümenin durumunu kontrol etme imkânı bulunamadı. Lakin problemlili olduğu düşünülen 68 nolu paragraf, ana dili Urduca olan biri⁷ ile kontrol edildiğinde basit ve bariz hataların bulunduğu tespit edildi. Müellif, İmam Muhammed'in *Mebisûl*'unun basıldığı takdirde 2000 sayfa tutacağını söylemiş, ancak bu, 3000 sayfa olarak tercüme edilmiştir. Devamındaki "İmam Mâlik'in *Muvatta*'sının farklı rivayetleri de oldukça büyüktürler" cümlesi de hatalı olup "rivayetleri" kelimesi "baskıları" şeklinde düzeltilmelidir. Akabinde Serahsî'nin İmam Muhammed'in kitabını özetleyerek *Şerh-i Mebsut*'u yazdığı ifade edilmiş. Oysa Şeybânî'nin sadece *el-Asl*'ını değil, diğer eserlerini de özetleyen kimse -müellifin kendisinin *DİA*'daki "Serahsî" maddesinde de belirttiği üzere- Hâkim eş-Şehîd'dir ve Serahsî, onun hülâsa ettiği *el-Muhtasarü'l-kâfi*'yi şerh ederek *Mebisûl*'unu oluşturmuştur.⁸ Tek bir paragraf için durumun bu şekilde olması, eserin tercümesinin tekrar gözden geçirilmesini ve İslâmî ilimlere vakıf biri tarafından son okumasının yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

7 Yardımcı olan dostum İnam-ul-Haq'a teşekkürü bir borç bilirim.

8 Bkz. Muhammed Hamidullah, "Serahsî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 36 (Ankara: TDV Yay., 2009), 546. Krş. Muhammed Hamidullah, *İmam Ebû Hanîfe ki Tedvîn-i Kanûn-i İslâmî* (Karaçi: yy., 1983), 62.